

МАЎЛЕНЧАЕ РАЗВІЦЦЁ ПЕРШАКЛАСНІКАЎ ПРАЗ РОЗНЫЯ ВІДЫ ПРАКТЫКАВАННЯЎ НА ўРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Падвясельская Ганна Аляксандраўна

настаўнік пачатковых класаў вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
дзяржаўнай установы адукацыі «Сярэдняя школа № 11 г. Пінска»
(г. Пінск, Рэспубліка Беларусь)

Анотацыя. У артыкуле аўтар даказвае, што асноўныя цяжкасці, звязаныя з карыстаннем роднай мовай, залежаць ад недастатковасці лексічнага запasu дзяцей. І толькі сістэматычная, мэтанакіраваная, цікавая праца можа стварыць маўленчую базу для асэнсаванага ўспрымання беларускай мовы, забяспечыць станоўчы эмацыянальны і матывацыйны вывучэння беларускай мовы.

Ключевыя словы: беларуская мова, развіццё маўлення, асэнсаванасць успрымання, узбагачэнне слоўнікавага запasu, артыкуляцыя гукаў.

Для большасці дзяцей нашай краіны першай мовай, якую яны чуюць з нараджэння, з’яўляецца руская. На жаль, беларуская мова з усімі яе трапнымі выразамі, каларытам і сакавітасцю не становіцца мовай мыслення, сродкам зносін. Як паказвае практыка, асноўныя цяжкасці, звязаныя з карыстаннем роднай мовай, залежаць ад недастатковасці лексічнага запasu дзяцей. І толькі сістэматычная, мэтанакіраваная, цікавая праца можа стварыць маўленчую базу для асэнсаванага ўспрымання беларускай мовы, забяспечыць станоўчы эмацыянальны фон і матывацыйны вывучэння беларускай мовы.

На працягу ўсяго жыцця чалавек авалодвае маўленнем і ўдасканальвае яго. Л. С. Выгоцкі сцвярджаў, што “развіццё маўлення – актуальная задача навучання ў пачатковай школе, таму што наша мова з’яўляецца асновай усякай разумовай дзейнасці і сродкам чалавечых зносін” [2, с. 20].

Навучальны працэс у I класе на ўроках беларускай мовы трэба арганізаваць так, каб задачы развіцця мовы і ўзбагачэння слоўнікавага запasu сталі стрыжнёвымі. Праводзячы работу ў дадзеным накірунку, ужываюцца наступныя спецыфічныя метады: імітацыйны (навучанне вымаўленню і інтанаванню паводле прыкладаў, паводле ўзораў вымаўлення настаўніка); камунікатыўны (ролевыя гульні, гутаркі, стварэнне маўленчай сітуацыі); метады канструявання (глуначэнне значэння слова, складанне словазлучэнняў, сказаў, пераклад з рускай мовы на беларускую і наадварот).

Падбор і выкарыстанне лексічнага матэрыялу абумоўлена асаблівасцямі фізічнага і псіхафізічнага развіцця вучняў I класа: патрэба ў руху, у пачуццёвым перажыванні, вядучай ролі наглядна-вобразнага мыслення, а таксама спецыфікай прадмета “Беларуская мова”.

Настаўніку ў I класе на ўроках беларускай мовы трэба ісці па шляху інтэнсіўнага назапашвання лексічнага матэрыялу. Дзеці 6-7 гадоў вельмі здольныя да мовы. Час не церпіць. Для ажыццяўлення гэтай мэты выкарыстоўваецца цэлая сістэма маўленчых практыкаванняў, дыдактычных гульняў, практычных заданняў. Адной з асноўных задач навучання беларускай мове ў I класе з’яўляецца: вучыць правільна артыкуляваць гукі [ў], [г], [ч], [дз’], [дж], [р], [ц’], спалучэнне гукаў [шч], вызначаць іх наяўнасць і месца ў словах, словы з гэтымі гукамі ў маўленчай плыні. Для развіцця фанематычнага слыху, павышэння культуры мовы, адпрацоўкі выразнасці дыкцыі на кожным ўроку трэба выкарыстоўваць маўленчыя размінкі: рыфмоўкі, чыстагаворкі, гульні з гукамі. Маўленчыя размінкі служаць для адпрацоўкі артыкуляцыйнага гука, а таксама для развіцця ўмення выразна, хутка і правільна гаварыць. Як сведчыць практыка, вучні робяць памылкі, калі вымаўляюць гук [ч]. Правільнай пастаноўцы артыкуляцыі зацвярдзелага [ч] дапамагаюць скарагаворкі: “Чалавечка, чалавечка, чаму часам плачаш, а часам скачаш?” і інш. Гульнівыя формы дапамагаюць настаўніку больш эфектыўна арганізаваць работу па развіццю правільнага вымаўлення імі гукаў, слоў і сказаў [1].

З першых урокаў ідзе знаёмства з новымі словамі. Сустрэлася новае слова – трэба яго растлумачыць, перакласці на рускую мову. І няма гарантыі, што вучань запомніў яго. Таму неабходна сістэма работы. Для большасці вучняў авалодванне беларускай мовай можа параўнацца з вывучэннем замежнай. А як вывучаецца замежная лексіка? Па тэматычных групах. Найбольш ужывальная лексіку групуецца на тэматычныя групы і змяўчаюцца ў “Слоўнікавую скарбонку” (абутак, адзенне, кветкі, птушкі, школьныя прылады, посуд, садавіна, гародніна). Вучань у любы момант можа звярнуцца да гэтага “слоўніка”. Работа са “Слоўнікавай скарбонкай” праводзіцца на працягу чатырох гадоў.

Новае слова – гэта і новыя веды. Для азнаямлення з новым паняццем лепш прадэманстраваць прадмет, дакрануцца да яго або разгледзець малюнак. Назапашаны лексічны матэрыял па тэматычным групам выкарыстоўваецца ў гульнях “Слова “заблудзілася”, “Назаві адным словам”, “Будзь уважлівы”, “Так – не”, “Што змянілася?”, “Блытаніца”.

Першакласнікі вельмі любяць расфарбоўваць. Можна прапанаваць ім гульнію “Дызайнер”. Трэба расфарбаваць прадметы рознымі колерамі. Гэтая гульнія дазваляе паўтарыць і назвы прадметаў і назвы колераў па-беларуску.

Вядома, што падабенства беларускай і рускай мовы станоўча ўплывае на ўспрыманне слоў, але, з другога боку, стварае вялікія цяжкасці пры актыўным карыстанні беларускай мовай. Вось чаму практыкаванні, мэтай якіх з’яўляецца пераклад з адной мовы на другую, павінны стаць адным з важных відаў працы на ўроку [1]. І тут таксама дапамагаюць тэматычныя групы слоў, можна гуля-

ець у гульнію “Перакладчыкі”. Моўная гульнія ў займальнай форме неўзаметку заахвочвае дзяцей выконваць нялёгкаю разумовую працу (цікавае абстрае зрок, актывізуе думку, абуджае творчасць). Для ўвядзення беларускай мовы ў розныя віды дзейнасці можна выкарыстоўваць лялек-беларусаў: хлопчыка Янку і дзяўчынку Паўлінку. Яны “гуляюць” з дзецьмі, цікавяцца іх заняткамі і размаўляюць толькі па-беларуску.

Для развіцця культуры маўлення, засваення маўленчага этыкету і ўзбагачэння слоўнікавага запасу практыкуюцца ўрокі-спектаклі пласкаснаго тэатра і эцюды маўленчай дзейнасці. Сілуэты дзеючых асоб прыводзяцца ў рух з дапамогай людзей – удзельнікаў прадстаўлення. Самі вучні з’яўляюцца актёрамі. Эцюды – невялікія сцэнікі на розныя тэмы, сітуацыі, якія нават могуць разыгрывацца без рэпетыцый, імправізавана. Выканаўцу эцюда неабходна толькі ведаць, што ён павінен рабіць, з якой мэтай дзейнічаюць так або інакш. Дзеючымі асобамі з’яўляюцца Вася Вясёлкін – настаўнік лясной школы і вучні лясной школы: вавёрка, вожык, лісічка, ваўчаныя, буслік, мядзведзь, зайчык. Эцюды могуць выкарыстоўвацца ў любой частцы ўрока – на этапе азнаямлення з новым матэрыялам, на замацаванні і нават на падрыхтоўцы на ўспрымання новага матэрыялу. Яны займаюць невялікі адрэзак часу. Гэтыя пастаноўкі садзейнічаюць фарміраванню асоб, здольнай практычна валодаць культурай маўленчай дзейнасці.

Развіццю маўлення першакласнікаў садзейнічаюць таксама гутаркі па тэматычных дэманстрацыйных малюнках, па малюнках у падручніку. У большасці выпадкаў малюнкi зроблены на аснове сюжэтаў літаратурных твораў, праслухоўванне якіх і забяспечвае фарміраванне ўменняў асэнсаванага ўспрымання тэкстаў на беларускай мове, спрыяе назапашванню лексікі. На кожным наступным уроку прадугледжваецца паступовае ўдасканаленне работы па развіццю маўлення вучняў: спачатку мэтазгодна навучыць складаць сказы па серыі малюнкаў, потым прапануецца скласці некалькі сказаў па асобнай карціне, па апорных словах. У канцы навучання ў I класе адбываецца пераход да вусных расказаў. Навучанне правільнаму расказу (паслядоўна і дакладна) праводзіцца пад кіраўніцтвам настаўніка без забароны самастойнага выказвання.

У рамках вуснага курса прапануюцца заданні на развіццё здольнасцей асэнсавана ўспрымаць беларускае маўленне пры слуханні і чытанні, адказваць на пытанні. На ўроку арганізуецца і праводзіцца работа па асэнсаванні вучнямі зместу і лексікі тэкстаў. Каб сфарміраваць уменні асэнсаванага ўспрымання на слых, праца з тэкстам і малюнкамі арганізавана па наступным плане:

1. Перадмаўленчыя практыкаванні па падрыхтоўцы да ўспрымання твора, верагоднаснае прагназаванне яго зместу па малюнках і загалюўку. Вучні разглядаюць малюнкi, назваюць герояў, аналізуюць, што адбывалася, адзначаюць эмацыянальны стан герояў. Увесь час настаўнік дапамагае вучням выказвацца па-беларуску, просіць спрагназаваць, што адбудзецца.

2. Мэтавыя ўстаноўкі перад слуханнем. Ставіцца заданне ці пытанне для канцэнтрацыі ўвагі і палягчэння разумення твора. Пытанне датычыцца галоўнай падзеі ў творы (пажадана, каб яно насіла праблемны характар).

3. Успрыманне твора на слых актуалізацыя ў час слухання. Чытаецца тэкст і прасочваецца эмацыянальная рэакцыя дзяцей.

4. Суразмоўніцтва па змесце праслуханага. Вучні запытваюцца пра незразумелыя словы, тлумачыцца іх значэнне. Калі словы могуць быць зразумелыя з кантэксту, то можна прачытаць ўрывак з твора і папрасіць выказаць здагадкі пра іх значэнне. У гутарцы па змесце твора вучні прасочваюць сюжэтную лінію, асэнсоўваюць значэнне і ролю прыказак і прымавак, фразеалагічных выразаў, вылучаных з тэксту настаўнікам, выкарыстоўваюць лексіку, засвоеную ў працэсе працы над творам, выказваюць уласнае стаўленне да падзей тэксту.

Абавязковым этапам урока беларускай мовы з’яўляецца ”Хвілінка адкрыццяў”, дзе адбываецца знаёмства з лексічнымі і граматычнымі асаблівасцямі беларускай мовы ў параўнанні з рускай мовай: міжмоўнымі амонімамі, словамі з несупадзеннем роду, з прыказкамі і прымаўкамі, фразеалагізмамі.

Навучанне беларускай мове заснавана на паступовым мэтанакіраваным авалоданні ёю як сродкам зносін у працэсе суразмоўніцтва. Практычнае авалоданне лексічным багаццем мовы ажыццяўляецца ў час суразмоўніцтва пачутага ці прачытанага, у працэсе вядзення дыялогаў.

Рэгулярнае выкарыстанне на ўроках беларускай мовы практыкаванняў, накіраваных на развіццё маўлення, пашырае круггляд школьнікаў, садзейнічае ўзбагачэнню слоўнікавага запасу. Работа па развіццю маўлення першакласнікаў будзе эфектыўнай тады, калі яна накладваецца на рад другіх умоў, складаючых фон маўленчага развіцця. Гэта і атмасфера пастаяннай павагі да мовы, цікавасці да яе, правільны адбор матэрыялу да практыкаванняў, супрацоўніцтва з бацькамі.

Спіс літаратуры

1. Сторажава, Н. А. Мова мая і твая: Вучу дзяцей па-беларуску / Н. А. Сторажава. – Мінск : Выдавец А. Ванін, 1993. – 80 с.
2. Выготский, Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – Москва: педагогика, 1965. – 165 с.